

NATÁLIA GLAAP*

Ludová etymológia v etymologickom slovníku Rudolfa Skotnického

GLAAP, N.: Folk etymology in Rudolf Skotnický's etymological dictionary. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 1, pp. 122-137 (Bratislava).

The focuss of the presented paper lays on the analysis of Rudolf Skotnický's conceptual work entitled *Material for an etymological dictionary*, which is most likely the first comprehensive etymological dictionary in the Slovak linguistic environment. However, in his attempt to provide an etymological interpretation of individual words, R. Skotnický does not proceed in accordance with contemporary etymological knowledge, and when clarifying the genesis of words, he often starts from the sound and meaning similarity with words that have a completely different origin. This way of etymological interpretation is called folk etymology. The purpose of our work is to demonstrate folk etymological derivation using examples of specific words from the mentioned dictionary. At the same time, we compare the individual analyzes with contemporary etymological works.

Folk etymology, Etymology, Rudolf Skotnický, Associativeness, Comparative linguistics.

1. Rudolf Skotnický, život a dielo

Rudolf Skotnický sa narodil v roku 1844 a pochádzal z Veľkej Bytče. Po získaní základného vzdelania zo svojho rodiska odišiel do Trenčína študovať právo, v ktorom napokon strávil celý svoj život. V meste pracoval ako právnik, mestský právny poradca a účtovník mesta. Advokátsku činnosť vykonával v rokoch 1875 – 1888. R. Skotnický zomrel v Trenčíne dňa 26. júna 1900.¹

Skotnického právnické vzdelanie ho však neobmedzovalo v širokospektrálnom záujme zahŕňajúc botaniku (dielo *Rastlinopis*) či jazykovedu. Filologicky sú okrem práce *Materiálu k etymologickému slovníku* zamerané aj gramatiky slovenčiny a češtiny. Preukázaná encyklopedická šírka vedeckého snaženia je charakteristická nielen pre Skotnického, ale i pre celú generáciu vzdelancov daného obdobia.

O diele s označením *Rudolf Skotnický, Materiál k etymologickému slovníku* sa slovenská jazykovedná obec dozvedá vôbec po prvýkrát z príspevku Konštantína Palkoviča.² Palkovičov príspevok uverejnený v Slovenskej reči referuje o dovtedy nepovšimnutej rukopisnej práci, ktorej cieľom je etymologický výklad vybranej slovenskej lexiky.³ Etymologický slovník sa v súčasnosti nachádza v archíve Slovenského národného múzea v Martine.⁴ Skladá sa zo stodeväťdesiatich strán, bez vyčlenenia úvodu a záveru. Strany zároveň nie sú číslované.

* Mgr. Natália Glaap, Filozofická Fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67, 949 74 Nitra, e-mail: natalia.glaap@ukf.sk.

¹ Popovič, A. – Kollár, D.: Ein Beitrag zur Geschichte der slowakischen Sprachwissenschaft. In: *Beiträge zur Geschichte der Slawistik*, 1964, s. 405-417.

² Palkovič, K.: Slovenský etymologický slovník Rudolfa Skotnického. In: *Slovenská reč*, 1971, roč. 36, č. 5, s. 312-316.

³ Príspevok K. Palkoviča sa nesie v informačnom duchu; lingvista opisuje charakter a štruktúru práce a len čiastočne sa venuje rozboru jednotlivých hesiel, v rámci ktorých poukazuje na prevažnú defektnosť etymologických rozborov. Autor sa v príspevku takmer vôbec nezaobrá príčinami (motívami) nesprávnych etymologických úvah R. Skotnického.

⁴ Za jeho sprístupnenie a ďalšiu pomoc v archívnom výskume ďakujeme pracovníkom Slovenského národného múzea v Martine, zvlášť pani Mgr. Michale Sedláčkovej.

Jadrom slovníka, ktorý tvorí jediná štrukturálne možnú deliteľnú časť, sú jednotlivé heslá usporiadané abecedne. Ich zápis je však v niektorých prípadoch dopĺňaný i inými heslami alebo poznámkami, ktoré autor vkladal pravdepodobne až po napísaní danej stránky. Takéto poznámky sú potom od ostatného textu oddeľované čiarami, zatiaľ čo vsuvky (dodatočné vpísanie iných hesiel) sú lokalizované aj na ľavých okrajoch stránok a písané sú zhora nadol. V slovníku nachádzame aj niekoľko vyčiarknutých hesiel. Analyzovaný slovník má vzhľadom na tento opis teda väčšmi podobu konceptuálnej práce ako hotového diela. Svedčí o tom aj fakt, že dielo bolo do Martina zaslané nie samotných autorom, lež istým F. Kroftom z Kochanoviec v roku 1901, ako nás o tom informuje rukopisný záznam na prvej strane slovníka.⁵ Zo životopisu R. Skotnického vieme, že v tomto roku už nežil, dielo preto nemohol upraviť do finálnej podoby.⁶ Vzhľadom na absentujúci písomný záznam, ktorý by informoval o roku vyhotovenia takejto podoby slovníka môžeme vysloviť predpoklad, že jeho autor na ňom zrejme pracoval v deväťdesiatych rokoch devätnásteho storočia. Naznačujú to najmä dva príspevky z roku 1890⁷ a 1891,⁸ uverejnené v besednici Národných novín, v ktorých autor etymologicky vykladá pôvod vybraných slovenských proprií. Niektoré z nich, napríklad *Uhor* či *Váh*, nachádzame aj v etymologickom slovníku.

2. Definícia ľudovej etymológie

Systém jazyka vnímame ako komplex všetkých elementov jazykovej štruktúry, ktorá je výsledkom ich vzájomných zložitých vzťahov. Zviazanosť základných jazykových jednotiek (fonetických, gramatických a lexikálnych) sa prejavuje aj v ľudskom uvažovaní o význame a pôvode slov. Asociácie zvukov, tvarov a významov medzi rozličnými slovami vedú rodených hovoriacich k etymologizovaniu, ktoré je zväčša nesprávne. Tento jav sa môže prejavovať ako aktivita nevedomá, t. j. podvedomé spájanie neznámych slov so slovami známymi, resp. aj ako aktivita vedomá, pri ktorej ide o špekulatívne uvažovanie o pôvode výrazov, pričom obe vedie spomínaná podobnosť medzi slovami (i keď len domnelá). Termín ľudová etymológia⁹

⁵ Tento zápis mal dozaista iného autora (pravdepodobne ním bol samotný F. Krofta), keďže vzhľad písma je rozdielny od toho slovníkového.

⁶ Na tomto mieste je vhodné porovnať i iné Skotnického dielo – *Rastlinopis*. Oproti *Materiálu k etymologickému slovníku* je písaný perom, neobsahuje dodatočné zásahy a je v ňom vyčleňovaný úvod. Dielo obsahuje kapitoly o všeobecnej botanike i systematike rastlín. Napísané bolo v roku 1861 (údaj uvádzame vzhľadom na rukopisné vročenie v originály tejto publikácie).

⁷ Skotnický, R.: Uhorsko zo stanoviska dušo- i slovozpytného. In: Národné noviny, 1890, roč. 21, s. 145.

⁸ Skotnický, R.: Slavianska starina. In: Národné noviny, 1891, roč. 22, s. 61-63.

⁹ Termín *ľudová etymológia* je však predmetom mnohých kritických rozpráv. Pre stvárnenie uvádzame niekoľko príkladov: Willhem Wundt (Wundt, W. M.: *Völkerpsychologie*. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1900, 653 s.) navrhuje termín *foneticko-koncepčné slovné asimilácie* (*Lautlich-begriffliche Wortassimilation*), podobný termín vo svojej práci uplatňuje aj Maria Houtzagerová (Houtzager, M. E.: *Unconscious Sound- and Sense- Assimilations*. Amsterdam: H. J. Paris, 599 s.), a to *podvedomá zvuková a významová asimilácia* (*Unconscious sound- and sense-assimilation*). Albert Dauzat (Dauzat, A.: *La géographie linguistique*. Paris: Flammarion, 1922, 226 s.) vo svojich prácach používal termín *attraction paronymique* (*paronymická atrakcia*). Druhá skupina autorov termín *etymológia* prijíma, avšak adjektívum *ľudová* nahrádzajú negatívnymi prívlastkami, ktoré poukazujú na odchýlku, chybovosť, nepravosť. Týmto spôsobom posudzujú obe vedné disciplíny na osi „správnosti“ a „nesprávnosti“. Na osi správnosti posúvajú odbornú etymológiu, keďže vo svojom výskume využívajú komparatívnu a historickú lingvistiku, vývinové zmeny apelatív je možné rekonštruovať a s veľkou mierou je možné tieto konkrétne zmeny uplatniť aj v prípade iných apelatív (napr. satemizácia – prostredníctvom tejto zmeny v určitej časti indoeurópskych nárečí palatalizované veláry zanikli a splynuli s obyčajnými velármi, v druhej časti indoeurópskych nárečí palatalizované veláry zanikli rovnako, a to tak, že sa zmenili na sykavky). *False etymology* (Wedgwood, H.: On false etymologies. In: Transactions of the Philological Society, 1855, s. 62-72.), *ložnája etimologija* (Lenkova, A.: Die sogenannte Volksetymologie. In: Muttersprache, 1959, s. 137-141), *fausses étymologie* (Goudet, J.: Les fausses étymologies. Observations de méthodologie linguistique. In:

teda značí „akúkoľvek zmenu etymologickej interpretácie slova spôsobenú asociáciou so slovom iným“.¹⁰

Ľudová etymológia zasahuje dve príznačné skupiny slov, ktoré rozlišoval aj Ernst Förstemannom, „otec“ pojmu ľudová etymológia.¹¹ Prvou z nich sú domáce slová, ktoré sa deetymologizáciou dostali do slabého postavenia, resp. z centra lexikálneho systému na perifériu. Počtom lexikálnych príkladov je však omnoho zaujímavejšia skupina cudzích slov, ktoré vstupujú do jazyka. Neznáme, etymologicky nepriehľadné slová sú hovoriacimi usúvzťažnené so slovami domácimi, ktoré sú v kontraste s týmito známe a používané, teda stoja v silnom postavení.

Mylný výklad sa môže prejavovať ako zmena formálnej (1), významovej (2) či formálno-významovej (3) roviny sekundárne motivovaného slova, pričom podľa poľskej jazykovej školy jednotlivé zmeny možno označiť aj konkrétnymi prívlastkami.¹² *Asonancia* (1) predstavuje také zmeny, ktoré nastali len vo formálnej podobe sekundárne motivovaného slova, vzhľadom na pripodobnenie jedného slova k druhému výlučne na základe ich zvukovej podobnosti, napr. *kartáč* ‚delová guľa naplnená olovenými guľkami‘ (etym. od < tal. *cartoccio* ‚papierový obal, kornút‘) sa formálne priklonil k etymologicky nesúvisiacemu nespis. *kartáč* ‚nástroj zo štetín používaný na čistenie‘.¹³ Podstatou *adideácie* (2) je zmena pôvodnej interpretácie, a to na základe sémantických vzťahov (bez fonetickej transformácie), napr. *krížalka* dial. ‚kúsok vzniknutý prekrojením do kríža‘, bolo prvotne používané vo význame ‚rozštiepený kus dreva‘ (etym. od < psl. **križati* ‚krájať, rezat‘). Nová interpretácia nastala na základe druhotného zblíženia s etymologicky nesúvisiacim *kríž*, odtiaľ i jeho novšie chápanie.¹⁴ V rámci *aradikácie* (3) je asimilácia podporovaná nielen zvukovou podobnosťou, ale aj určitým významovým vzťahom. Zmena sa potom prejaví vo významovej i formálnej rovine, napr. slk. *rozhréšenie* ‚odpustenie hriechov udelené po spovedi‘ (etym. od < **roz-riešenie* ‚riešiť‘) bolo sekundárne priklonené k psl. **grěchъ* ‚hriech‘).¹⁵

O ľudovej etymológii však zároveň hovoríme aj v tých prípadoch, v rámci ktorých nie je zmenená ani jedna z týchto rovín a chybná etymologická asociácia sa môže odohrať iba vo vedomí etymologizujúcich. Tento „štvrtý“ typ ľudovej etymológie dôkladne rozpracoval W. Cienkowski (podobne aj R. Bebermayerová)¹⁶ a nazýva ho *výlučná etymologická reinterpretácia*.¹⁷ Jav sa často prejavuje v rámci snahy o vysvetlenie názvu obce (autormi týchto úvah sú zvyčajne obyvatelia danej obce), napr. názov obce *Bošany* sa ľudovoetymologicky vysvetľuje v asociácii so slovami *bosý* či *bača* (v skutočnosti ide o patronymický názov – odvodenina od vlastného mena *Boš*, ktoré je zdrobneninou mien *Bohuš*, *Bohuslav* či iných mien so začiatočnou slabikou *Bo-*);¹⁸ pomenovanie obcí *Malé* a *Veľké Kršteňany* domáci obyvatelia odvodzujú od slovesa *krštit’* (spis. *krstiť*), podľa predstáv o častom *krstení* detí i zo širšieho okolia (opätovný doklad na

SCL 31, 1980, s. 559-563) je však jav z hľadiska vývinu jazyka jedinečný, neopakovateľný, zmena sa týka konkrétneho apelatíva, pričom pri inom slove sa táto zmena nedá demonštrovať, resp. neuplatnila sa.

¹⁰ Rejzek, J.: Lidová etymologie v češtině. Praha: Karolinum, 2009. 146 s.

¹¹ Termín *ľudová etymológia* zaviedol do lingvistiky mladý nemecký jazykovedec Ernst Förstemann. V rozsiahlejšom článku pod názvom *Ueber deutsche volksetymologie* (In: Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, 1852, č. 1, s. 1-27) sa zameriava na mnohé teoretické východiská tohto javu, no zároveň prináša aj bohatý jazykový materiál, na ktorom jav ľudovej etymológie demonštruje.

¹² Kruszewski, M.: Ob „analogii“ i „narodnoj etimologii“. In: Russkij Filologičeskij Vestnik, 1879, s. 109-120; Karłowicz, J.: Słoworód ludowy. In: Dwutygodnik Naukowy, 1878, s. 399-407.

¹³ Králik, E.: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, 2015, s. 258.

¹⁴ Králik, E.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 302.

¹⁵ Králik, E.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 209-210.

¹⁶ Bebermayer, R.: Zur Volksetymologie: Wesen und Formen. In: Sprache und Sprachhandeln. Festschrift für G. Bebermayer zum 80. Geburtstag, 1974, s. 156-187.

¹⁷ Cienkowski, W.: Teoria etymologii ludowej. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1972. 147 s.

¹⁸ Uhlár, V.: Pôvod miestnych názvov Bošany a Topoľčany. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 8, s. 274-275.

patronymický názov – odvodenina od vlastného mena *Kristián*, v minulosti používané v podobe *Kršťän, Kršten*).¹⁹

So zreteľom na povahu etymologického slovníka – vykladanie pôvodu vybraných výrazov, v diele nachádzame taký súbor lexiky, ktorý možno zaradiť do posledného (štvrtého) typu ľudovej etymológie. R. Skotnický v snahe o vypátranie správneho etymónu asociuje heslá s inými, formálno-významovo podobnými slovami. Jeho činnosť je v tomto ohľade ľudovoetymologickým uvažovaním, pričom nedochádza ku konkrétnej formálnej či sémantickej zmene.²⁰

3. Analýza ľudových etymológií

Nasledujúci súbor slov je priamo prevzatý zo slovníka R. Skotnického. Ich výber nebol podmienený špecifickým zameraním na istý druh lexiky. Primárne však ide o substantíva (výnimkou je adjektívum *hlúpy*), sémanticky najmä z okruhu „prírody“: *blcha, čmelo* (spis. *čmeliak*), *háj, hrib, jedľa, komár, koreň, lasica, liška, moriak, orel, osa, pavúk, plieseň* (spis. *pleseň*), *rasca, slepica* (spis. *sliepka*), *sojka, sova, srna, straka, šošovica, tela, tráva, včela, vlk, vrabec*; ďalej z okruhu „abstrakcie“: *bieda, hlúpy, hriech*; z okruhu „človek“: *čelo, človek*; z okruhu „spoločenský život“: *kostol*; z okruhu „inštitúcie“: *hranica*.

Pri zápise jednotlivých hesiel uplatňujeme takú formálnu podobu, ako ju nachádzame i v slovníku. Ide teda o verný odpis. Obdobne postupujeme aj v prípade tvarov a dlhších konštrukcií, ktoré autor používa v etymologických analýzach – pre lepšiu odlišiteľnosť ich vkladáme do dolných a horných úvodzoviek. Zároveň pri niektorých nárečových výrazoch uvádzame aj ich spisovnú podobu. Interpretovaný prepis jednotlivých etymologických úvah R. Skotnického reflektujeme vzhľadom na súčasný stav poznania v slovanskej etymológii. V prípade, že etymologické výklady korešpondujú v rozličnej odbornej literatúre, uvádzame ich pomocou poznámky pod čiarou, a to bez ďalšieho špecifikovania. Ak sa však explikácie rôznia, resp. pripúšťajú aj iné výklady, potom ich v rámci daných hesiel stručne uvádzame.²¹

bieda

V slovníkovom zápise je výraz etymologicky totožný s českým „*bida*“, pričom východiskovým výrazom oboch je podľa R. Skotnického sloveso „*bit*“.

Výraz *bieda* sa v psl. rekonštruuje ako **běda*, odvodené od psl. **běditi* „nútiť“, a to pôvodne od ide. **bheidh-* „prehovárať (niekoho), nútiť“.²² W. Boryś rekonštruje sémantický vývin v smere „nútiť“ > „nátlak, nevyhnutnosť“ > „žalostný stav, nešťastie, bieda, utrpenie“.²³ J. Rejzek uvádza aj možnú súvislosť s lit. *байдýти* „strašiť“, so stind. *bādhate* „tlačí, núti“ či nem. *bitten* „prosiť“ – všetky od ide. **bhedh-*, **bhēdh-* „tlačiť, nahliehať“.²⁴

¹⁹ Uhlár, V.: Ľudová etymológia a toponomastika. In: Kultúra slova, 1975, roč. 9, č. 6, s. 209-210.

²⁰ V slovníkovom zápise sa ale vyskytujú i tvary, ktoré nemá autor doložené. Predpokladáme, že tieto slová sú autorom vytvorené za účelom jednoduchšej interpretácie a odvodzovania už od tvaru existujúceho. V tomto prípade by sme potom mohli hovoriť o ľudovoetymologickej lexike, ktorá vykazuje isté formálno-významové zmeny.

²¹ Pre potreby tejto štúdie bola analyzovaná a komparovaná literatúra: Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, 2015. 704 s.; Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda, 2012. 752 s.; Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Lidové noviny, 2010. 866 s.; Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2008. 861 s.; Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927. 805 s.; Мельничук, О. С.: Етимологічний словник української мови. Том 1: А – Г. Київ: Наукова думка, 1982. 632 с.; Мельничук, О. С.: Етимологічний словник української мови. Том 2: Д – Коци. Київ: Наукова думка, 1985. 572 с.; Мельничук, О. С.: Етимологічний словник української мови. Том 3: Кор – М. Київ: Наукова думка, 1989. 553 с.

²² Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 69.

²³ Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 27.

²⁴ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 78.

blcha

Ľudovoetymologicky spájané s výrazom „*blkat*“ ‚horieť‘, pretože „*blcha* poskakuje jako plameň“. Za pôvodný výraz je potom považované slovo „*blka*“ z koreňa „*blk*“ (< „*blkat*“). Cudzozajčné pendanty – napr. maďarské *bolha*, v zápise rovnako usúvzťažnené so slovenským „*blkat*“.

Etymologicky pôvodne indoeurópsky výraz (Ľ. Králikom rekonštruovaný ako **blou-*, **plou-*, ‚blcha‘)²⁵ prešiel viacerými formálnymi obmenami, zrejme tabuového pôvodu. Na túto skutočnosť poukazuje viacero ide. paralel – sthn. *flōh*, stangl. *flēa(h)*, lat. *pūlex*, gr. *psyllā* či arm. *lu*. Rekonštruovaný ide. **blou-*, **plou-*, ‚blcha‘, ktoré je ďalej východiskom psl. *blъcha*, presne zodpovedá lit. *blusà* i lot. *blusa*.²⁶ Súčasný poľský pendant *pchła* ‚blcha‘ (porov. slk. *blcha*, čes. *blecha*, rus. a ukr. *blochá*) vznikol ako dôsledok zmeny pôvodného **blcha* asimiláciou spoluhláskovej skupiny **blch* > *pchl*.²⁷

čelo

Východiskom slova je podľa autora výraz „*teliet*“ (syn. vysvetľované aj ako ‚hrubnúť, oblieť‘), z ktorého ďalej odvodzuje „*tel-o*“. Výraz *čelo* je potom formálnou obmenou „*tel-o*“, a to na základe ľudovoetymologickej interpretácie, že *čelo* je „obľý predok hlavy“.

Čelo, vo význame ‚časť hlavy‘, má pôvod v ide. **kel-*, **kela-* ‚týčiť sa, dvíhať sa (do výšky)‘.²⁸ Ide. **kel-*, **kela-* je ďalej východiskom psl. **čelo* (**kel-*), obvykle spájané s lit. *kėlti* a lat. *-cellere* ‚dvíhať sa‘, lat. *celsus* ‚vysoký‘, angl. *hill* ‚pahorok‘ a i.²⁹ Anatomický význam ‚časť hlavy‘ je potom zrejme sekundárnym k všeobecnejšiemu ‚miestu vysunutému nahor, dopredu‘.³⁰ V. Machek vzhľadom na fin. *kalla* ‚leбка‘ a lap. *gallo*, *kallo* ‚čelo, čelná koža‘ uvažuje i o tom, že príbuzné slovanské **kelo* znamenalo pôvodne lysinu za čelom a potom i samotné čelo ako lysú časť lebky.³¹ Porovnaj aj iné slovanské ekvivalenty – čes. *čelo*, p. *czolo*, rus. *čeló*, chorv. a srb. *čelo*.

človek

Ľudovoetymologicky odvodzované zo slova „*čelo*“, pretože „*človek* obzvlášťne svojím čelom vyniká“.

Dnešná podoba slova *človek* je skrátením pôvodnej zloženiny **čelovek* z psl. **čelověkъ*. Prvá časť psl. kompozita **čel-* je zrejme rovnakého pôvodu ako psl. **čeljadъ*; *čelad*, pričom druhá časť **věkъ* môže súvisieť s významom ‚syn rodu, dieťa rodu‘ resp. s významom ‚bojovník, pracovník čeľade, rodu‘.³² Dlhé psl. slovo prešlo v slovanských jazykoch rôznymi premenami a skracovaním, a to zrejme z dôvodu rýchlej a častej výslovnosti (porov. čes. *človek*, poľ. *człowiek*, rus. *čelovék*, chorv. a srb. *čovek*). Najskoršou zmenou je pravdepodobne redukcia samohlásky v prvej slabike **čelověkъ* > **čьlověkъ*.³³

²⁵ Králik, Ľ.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 73.

²⁶ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 82; Мельничук, О. С.: Етимологічний словник української мови. Том 1: А – Г, c. d., s. 211-212.

²⁷ Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 420.

²⁸ Králik, Ľ.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 101

²⁹ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 113.

³⁰ Porov. Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 100; aj Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 80; Мельничук, О. С.: Етимологічний словник української мови. Том 3: Кора – М, c. d., str. 274-275.

³¹ Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., str. 97.

³² Králik, Ľ.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 106; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 118.

³³ Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 105; Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 99.

čmelo (spis. *čmeliak*)

Čes. „*čmel*“ i slovenský „*čmelo*“ sú odvodzované od slova „*t'mel*“ z koreňa „*t'm*“, od slova „*tma*, *temný*“. Motiváciou ľudovoetymologického odvodzovania je zrejme *tmavé* zafarbenie hmyzu.

Pôvod názvu hmyzu v skutočnosti však nemá nič spoločné s jeho zafarbením. Východiskom výrazu je psl. **čьm-elъ* (**kīm-*), od ide. zvukomalebného koreňa **kem-*. Ostatnými slovanskými pendantmi sú čes. *čmelák*, poľ. *czmiel*, *trzmiel*, rus. *šmel'*, sln. *čmrlj*. Na ostatnom juhoslovanskom území tento tvar nie je doložený (porov. napr. chorv. a srb. *bumbar*). V prípade tohto hesla je zaujímavá podobnosť s fin. *kimalainen* ‚včela, čmeliak‘.³⁴

háj

Za etymologické východisko autor považuje slovo „*cháj*“ odvodené od slovesa „*chojit*“. „*Chojit*“ je v zápise usúvzťažnené so spisovným *chodiť*. *Háj* je potom miesto, do ktorého sa *chodí*.

Slovo *háj*, vo význame ‚menší les‘, je kontinuantom psl. **gajъ*, ktoré je odvodené od psl. **gajiti* s pôvodným významom typu ‚chránený les, kam nemožno vstupovať‘.³⁵ Prvotné označenie súvisí s kultovým účelom takého miesta – pohanským uctievaním.³⁶ Najstarší výskyt tohto slova je teda odkazom na predkresťanskú kultúru. Neskôr slovo *háj* nadobudlo význam ‚zakázané miesto‘, resp. *hájit'* značilo ‚šetriť les, nechať ho rásť‘.³⁷ V súčasnosti zaužívané iba na označenie malého lesa.

hlúpy

Výraz je vysvetľovaný na základe prirovnania „sprostý ako *hlúb*“, pričom slovo *hlúpy* autor dáva do súvislosti so slovom *hlúb*. Substantívum *hlúb* síce značí zhrubnutú časť zeleniny alebo listov, pejoratívne sa ale používa aj ako nadávka.

L. Králik³⁸ hľadá pôvod slova *hlúpy* v psl. **glupъ*, ktoré je odvodené od ide. **ghleu-* ‚byť veselý, žartovať‘. Podľa autora potom v slove nastal významový posun z ‚veselý, rozveselený‘ na ‚nerozumne sa správajúci, hlúpy‘. Iné výklady usúvzťažňujú slovo s výrazom *hluchý*, a to vzhľadom na isté sémantické súvislosti. J. Rejzek³⁹ v tejto súvislosti uvádza na porovnanie staršie sln. *glúp* vo význame ‚hlúpy‘ i ‚hluchý‘, ďalej nem. *dumm* ‚hlúpy‘ a angl. *dumb* ‚nemý‘, pričom uvažuje o významovom posune z ‚nepočujúci‘ > ‚nechápaný‘ > ‚hlúpy‘. W. Boryś⁴⁰ predpokladá príbuznosť oboch výrazov (poľ. *glupi* ‚hlúpi‘ a *gluchy* ‚hluchý‘) a ich východisko hľadá v ide. **g(e)leu-* súvisiaceho s ide. **gel-* ‚drviť, stláčať‘, pričom pôvodný význam bol zrejme ‚stlačený, tlmený, zbavený svetla‘ – najskôr pravdepodobne vzťahujúcich sa na rastliny (rastliny zbavené svetla inými rastlinami), ďalej sekundárne použité vo význame o niečom úplne zatemnenom (napr. o noci). Odtiaľ prenesené na mentálne a psychické vlastnosti človeka ‚tupý, nevedomý, neznalý‘.⁴¹

³⁴ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 118; Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 106; Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 105.

³⁵ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 189.

³⁶ Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 153

³⁷ Analýze slova *háj* sa ďalej detailne venuje štúdia Mitáš, V. – Žigo, P.: Lexikálno-sémantická charakteristika apelatíva *háj* a proprii *Háj* vo vzťahu k archeologickým náleziskám (archeologická lokalita a motivácia jej názvu z historického a jazykovedného hľadiska): In Jazykovedný časopis, 2021, roč. 72, č. 1, s. 208-228.

³⁸ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 199.

³⁹ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 203.

⁴⁰ Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 165.

⁴¹ Podobne aj Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 145.

hranica

Slovo *hranica* je v slovníku odvodené od tvaru „*horanica*“, ktoré má východisko v slove „*hora*“. R. Skotnický výklad vysvetľuje na základe domnienky, že „*hranica* je *horami* oddelená zem.“

Psl. **granica* sa odvodzuje od psl. **grana* vo význame asi ‚vetva, výhonok‘, ktorého východiskom je ide. **ghrō-n-* od ide. **ghrē* ‚vyrážať (o rastline) vyčnievať‘ (príbuzné slová možno nájsť v germánskych jazykoch, napr. angl. *grow* ‚rásť‘ či nem. *grün* ‚zelený‘ a *Gras* ‚tráva.‘). Z pôvodného významu psl. **grana* ‚vetva, výhonok‘ sa predpokladá významový vývin na ‚hrana, kraj, koniec niečoho‘ > ‚koniec územia‘ > ‚lína, ktorá ho vyznačuje, hranica‘.⁴² Všeslovanské slovo, porov. čes. *hranice*, poľ. *granica*, rus. *granica*, chorv. *granica*, srb. *granica* všetky totožného významu ‚čiara oddeľujúca isté územia‘. V. Machek dokonca etymologicky rozlišuje významy ‚miesto styku dvoch plôch predmetu, ostrý okraj predmetu‘ a ‚koniec územia‘, pričom pri slove *hranica* vychádza z **grab-nica* od *hrabati*, a to vzhľadom k tomu, že hranicou dvoch celkov bývala hlboká priekopa.⁴³

hríb

Autorom etymologicky analyzovaný ako „*horib*“ z koreňa „*hor*“; ďalej stotožnený aj s podobou „*hr*“. Ludovoetymologicky vysvetľovaný podľa jeho „*pálivej*, t. j. *horivej* chuti“.

Etymologicky nie celkom jasný výraz, v psl. rekonštruovaný ako **gribъ*, čo môže byť odvodeninou od psl. **gribati* ‚zakopávam‘. Vznik významu *hríb* sa dáva do súvislosti s tvarovou podobnosťou *hríbu* a vykopanej hrudy (J. Rejzek sa v tomto kontexte odvoláva na niektoré významy v rus. dialektoch ‚hrebeň zeme vzniknutý pri oraní‘, ‚vyvýšenina na ceste‘ ap.).⁴⁴ V. Machek uvažuje o psl. **gribъ* aj vo význame huby ‚starej, skrivenej, zdeformovanej‘, a to vzhľadom na poľ. *grzyb* a slov. *hríb* ‚ochabnutý stavec‘. Poľ. *zgrzybialec* (< poľ. *grzyb*) sa približuje lit. *iškrỹpėlis* ‚človek s krivými údmi‘ (< od *krỹpti* ‚kriviť sa‘), pričom rozdiel medzi slovan. a lit. by bol iba v znelosti spoluhlások (g – b; k – p).⁴⁵ Iný výklad odvodzuje psl. **gribъ* od ide. **glei-* ‚lepiť, mazať‘.⁴⁶ V jsl. jazykoch výraz málo doložený (okrem sln. *gríb*), W. Borys uvažuje aj o jeho prevzatí prostredníctvom severoslovanských jazykoch (porov. ďalej rus. *grib*).

Etymologicky sa neusúvzťažňuje s adjektívom *horký*.

hriech

Ludovoetymologicky spájané so slovom „*horet*“; bez ďalšej interpretácie. Predpokladáme súvis s predstavou, podľa ktorej hriešnici za svoje zlé skutky trpia vo večnom ohni, teda v ňom *horia*.

Východiskom výrazu *hriech* je psl. **grěchъ*, pričom pôvodný význam bol zrejme ‚odklonenie sa, chyba, zidenie (z cesty)‘ ap. J. Rejzek zdôrazňuje, že výraz je už predkresťanského pôvodu – porov. slk. dial. *hriška* ‚nezoraný kus zeme pri vybočení z brázdy‘.⁴⁷ V etymologickom slovníku poľského jazyka sa zhodne tvrdí, že v predkresťanskom období sa slovo vo význame ‚chyba,

⁴² Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 208; Borys, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 177.; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 213.

⁴³ Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 183.

⁴⁴ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 216.

⁴⁵ Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 188.

⁴⁶ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 209; Borys, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 186-187.

⁴⁷ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 209; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 217.

omyl' používalo najmä v slovnej zásobe poľnohospodárstva a tkáčstva (napr. poľ. dial. *grzecha* či *ogrzech* ,vynechané, nezorané alebo zle zorané miesto', rus. dial. *grechvá* a *ógrech* ,obchádzané, nezorané alebo zle zorané miesto', ukr. *ógrech* ,id.', chorv. a srb. *griješka* ,chyba tkania').⁴⁸ V slovníku sa autor vyjadruje aj k pochybnému etymologickému odvodzovaniu psl. **grěchъ* od psl. **grěti* ,vydávať, odovzdávať teplo' (podobná sémantická motivácia aj u R. Skotnického), pričom je v tomto kontexte predpokladaný sémantický vývin smerom ,niečo, čo páli, je žeravé' > ,to, čo páli, je svedomie'. Chápanie hriechu ako ,porušenie, prestúpenie Božích zákonov' však vzniklo až po prijatí kresťanstva.⁴⁹

chrám

Autor apelatívum významovo ozrejmuje ako „priestrannú svetlicu“ a slovo odvodzuje od ,*horit' sa*“, ktoré je v rozbere totožné s ,*hrnúť sa*“ (synonymicky uvedené aj sloveso ,*kopiť sa*“). Z pôvodného ,*hor*“ (koreň ,*hr*“) malo vzniknúť ,*chor*“ (koreň ,*chr*“) v dnešnom slove *chrám*. Podľa R. Skotnického je potom chrám ,hromadná budova“, do ktorej sa ľudia *hrnú*.

Psl. **chormъ* (> chrám) nemá jednoznačný výklad. L. Králik slovo odvodzuje od ide. *(s)*ker*-(m)- ,krájať, rezať“ – pričom pôvodný význam bol asi ,zrubová stavba' (v tomto kontexte spojované s csl. *črěmъ* ,stan' a i.).⁵⁰ V. Machek porovnáva psl. **chormъ* s rus. *chorómy* ,veľká budova', ukr. *choróm* ,chodba', dluz. *chrom* ,budova', sln. *hram* ,budova, kostol, svätenica', chorv. a srb. *hram* ,dom, kostol', pričom usudzuje, že psl. **chormъ* znamenalo nielen kostol, svätenicu, ale asi aj pevnú stavbu. Machek ďalej poukazuje na príbuznosť slova s chet. *karimmi* ,chrám, svätyňa' a stind. *harmyá* ,hrad, pevný dom, zásobáreň', no problematickým je slovanské *ch-* z ide. *gh-*).⁵¹

jedľa

Jedľu autor opísal ako ihličnatý strom s ,*jedlým* semenom“.

Názov stromu je však motivovaný jeho vzhľadom, ktorý je ,ostrý, špicatý'. Východiskovým výrazom je ide. **edh-* s totožným významom. Slovo je etymologicky príbuzné s lit. *ėglė*, lot. *egle*, stprus. *addle* všetky vo význame ,smrek'.⁵² Pôvodný výraz zrejme označoval rôzne navzájom podobné stromy, najmä smrek a jedľu.⁵³

komár

Slovo *komár* je usúvztážnené so slovom ,*čmár*“ od verba ,*marat*“, t. j. synonymicky *čmárať*. Východiskom slova je však podobne ako v prípade čmeliaka zvukomalebný ide. koreň **kem-* ,bzučať, bučať' v psl. rekonštruované ako **komarъ* (podobne aj čes. *komár*, poľ. *komar*, rus. *komár*, chorv. a srb. *kômār*).⁵⁴

⁴⁸ Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 185.

⁴⁹ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 210.

⁵⁰ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 222.

⁵¹ Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 204; pozri aj Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 228.

⁵² Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 243; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 246; Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 220.

⁵³ Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 215-216.

⁵⁴ Komparované etymologické výklady sú v zhode, porov. Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 287; Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 246; Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 278; Мельничук, О. С.: Етимологічний словник української мови. Том 2: Д – Копці, c. d., s. 531.

koreň

Podzemnú časť rastliny ľudovoetymologicky odvodil od slova „horeň“, a to podľa „horkej (t. j. páľivej, trpkéj) chuti“.

Etymologické vysvetlenie slova *koreň* nie je celkom jasné; starší výklad usúvzťažňuje slovo s psl. **korenъ* azda od ide. **(s)ker-* ‚krájať, rezať‘, t. j. *koreň* = ‚čo sa orezáva‘?⁵⁵ Novší výklad tu vidí odvodeninu od ide. **(s)ker-* ‚krútiť, ohýbať‘, v takom prípade ‚čo sa krúti, vinie, vyrastá ap.‘> ‚koreň‘.⁵⁶ Zároveň nemožno prehliadnuť blízkosť psl. **korenъ* s lit. *kēras* ‚peň, byl‘, stonka‘, *kerėti* ‚rozrastať sa, vetviť sa‘ a, samozrejme, psl. **kъrъ* ‚ker‘. Machek takéto východisko vysvetľuje na základe ich významovej súvislosti – *koreň* aj *ker* rastú do šírk, a opiera sa o dvojicu: lit. *šakà* ‚vetva‘ – *šaknis* ‚koreň‘ a lat. *rāmus* ‚vetva‘ a *rādix* ‚koreň‘.⁵⁷ Nesúvisí však s charakterom chuti.

lasica

Slovo *lasica* sa vysvetľuje na základe predstavy, že živočích je obratný ‚v lezení i po kolmých hladkých stenách‘. Obratný živočích v *lezení* sa potom podľa R. Skotnického nazýva „*lazica*“.

Etymologicky sú prípustné dva odlišné výklady. Prvý z psl. **lasica* sa odvodzuje od psl. **lasъ* ako označenia farby porovnávané s lot. *luōss* ‚žltý so sivým odtieňom‘. W. Borys v tejto súvislosti konfrontuje s ukr. dial. *lāsij* ‚čierny alebo červený s bielym bruchom alebo prsami‘; bulh. dial. *las* ‚majúci lesklú, čiernu srst‘ (o koňovi, mulici); chorv. a srb *lasast* ‚vyznačujúci sa bielym podbruškom a tmavým chrbtom (o zvieratách)‘ či rus. dial. *lasá* ‚lesknúca sa škrvna, pruh‘.⁵⁸ Druhý výklad dáva do súvislosti psl. **lasica* a psl. **laska* – pomenovanie lasice ako „lasky“ môže byť motivované tabuisticky.⁵⁹ Lasica bola obávaným zvieratom, podľa povier mohla na človeka preniesť rôzne ochorenia prejavujúce sa opuchlinami.⁶⁰ Výklady však neprípúšťajú odvodzovanie názvu cicavca na základe charakteru pohybu.

liška

Odvodzované z koreňa „*lis*“ (totožné s koreňom „*liz*“) v slove „*lišat*“, t. j. *úlisne* konať“. Predstava o liške ako prefikanej bytosti má svoj pôvod v ľudovej slovesnosti. Nemilý prívlastok získala liška podľa spôsobu lovu. Liška totižto veľakrát loví vo veľkej vzdialenosti od svojho brlohu, pričom jej korisťou sú najmä drobné poľnohospodárske zvieratá. Jej lov je zároveň typický dlhým vyčkávaním.

Etymologický výklad nie je úplne jednoznačný. Prípustné je pomenovanie lišky podľa sfarbenia jej kožuchu z pôvodného **lepi-sā-*, od koreňa **leip-* ‚horieť, planúť‘. Iný výklad uvažuje o psl. východisku **lisa* (resp. aj **lisъ*), od koreňa **ulp-*, **lup-*, označujúceho dravé zvieratá.⁶¹ Psl. výraz **lisъ* sa zvyčajne spája s lit. *lāpė*, lot. *lapsa*, ir. *lois(e)*, lat. *vulpēs* (a i). všetky vo význame ‚druh šakala‘. Všeobecne sa však uznáva, že značná rozkolísanosť ide. názvu bola spôsobená tabu.⁶²

⁵⁵ Pozri viac Мельничук, О. С.: Етимологічний словник української мови. Том 3: Кора–М, c. d., s. 16-17.

⁵⁶ Králík, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 290; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 303.

⁵⁷ Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 303.

⁵⁸ Borys, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 296.

⁵⁹ Králík, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 318; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 332.

⁶⁰ Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 320-321.

⁶¹ Králík, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 329-330.

⁶² Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 345.; Borys, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 289.

moriak

Slovo označuje samca *morky domácej*, ktorý je charakteristický robustným opereným telom, no najmä prevísajúcou holou kožou na krku. Vzhľad tohto vtáka pravdepodobne motivoval ľudovoetymologické zmýšľanie R. Skotnického, ktorý názov *moriak* odvodzuje od slova „*morek*“. „*Morek*“ je podľa autora útvar visiaci zvieraťu zo zobáka. Synonymicky ho označuje ako „*sopel*“.

Pomenovanie vtáka však súvisí so substantívom *more*, resp. adjektívom *morský*, kde sa práve prídavné meno vzťahuje na označenie jeho cudzokrajného, zámorského pôvodu.⁶³ Vták bol privezený v 16. storočí z Ameriky, vtedy nazývanej Západná India (porov. ďalej poľ. *indyk* ‚moriak‘, rus. *indyk* ‚moriak‘, ukr. *indyk* ‚moriak‘, staršie čes. *indyán*⁶⁴ – všetky odvodené od lat. *Indicus* ‚indický‘).

orel (spis. *orol*)

Za východisko výrazu autor určuje „(h)arel z koreňa *har* od *hárat* – *hrnúť sa* – t. j. prudko lieť; sv. etym. lietat“.

Starší názov *orel* má východisko v psl. **orъlbъ*, a to od ide. **er-*, **or-*, **orol*; (všeobecne) ‚väčší vták‘.⁶⁵ Psl. **orъlbъ* je príbuzné s lit. *erĭlis* (dial. *arĭlis*) a jeho dnešnými kontinuantami v ostatných slovanských jazykoch sú napr. čes. *orel*, poľ. *orzeł*, rus. *orël*, chorv. a srb. *orao*.⁶⁶

os, osa (‚hmyz‘)

Český pendant „*vos, vosa*“, latinský „*vespa*“ spoločne so slovenskými „*os, osa*“ odvodzované od „(ž)ož, ‘oža“ (napr. v slovese *žihat*). Motiváciou ľudovej etymológie je potom predstava, že *os, osa* „*žihá*“.

Etymologickým východiskom je psl. **osa*, resp. i **(v)opsa*, a to vzhľadom na čes. *vosa*, dlh. *vosa*, dlh. *wos* či lit. *vapsà* – všetky vo význame ‚osa‘⁶⁷ (zaujímavé sú doklady aj v iných jazykoch, porov. napr. nem. *Wespe*, lat. *vespa* ‚id.‘). Psl. **osa*, resp. **(v)opsa* sú kontinuanty rekonštruovaného ide. **uobhsā* ‚osa‘. J. Rejzek a M. Vasmer⁶⁸ uvažujú o odvodení ide. **uobhsā* od ide. **uebh-* ‚tkať‘ (hniezdo ôs je akoby utkané).

pavúk

V zápise morfeematicky členené ako „*po-*“ a „*-viuk*“, od slova *povír* („*po* + *vir*“), zrejme podľa predstavy, že pavúk *vije* pavučinu. Autor zmenu (ním určeného koreňa) „*vi*“ > „*v*“ vysvetľuje skomolením. Bez bližšieho vysvetlenia ku „skomolenému koreňu *v*“ pripája príponu „*uk*“.

Pôvodná podoba *paúk* (dnes s novším -*v*- oddeľujúcim dve samohlásky) pochádza z psl. *паукъ* a skladá sa z predpony *pa-* a psl. **okъ* ‚krivý‘, ktoré je odvodeninou ide. koreňa – **ank-*, **onk-* ‚ohýbať‘. Väčšina výkladov sa prikláňa k pomenovaniu pavúka podľa jeho nápadných ohnutých nôh,⁶⁹ no vzhľadom na ide. koreň **ank-*, **onk-*, zachovaný aj v lit. *anka* ‚slučka,

⁶³ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 369.

⁶⁴ V súčasnej češtine je namiesto *indyán* používané označenie krocan. Jeho etymológia však nie je jednoznačná (Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 313).

⁶⁵ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 407.

⁶⁶ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 431; Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 396.

⁶⁷ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 408.; Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 697.

⁶⁸ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 719; Фасмер, М.: Этимологический словарь русского языка. Том III (Муза – Срт). Москва: Прогресс, 1987, s. 156.

⁶⁹ Pozri Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 429; Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 408; Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 439; Holub, J. – Kopečný, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952, s. 267.

oko, pasca', J. Rejzek uvažuje aj o možnom význame ,kto chytá do osidel, do siete', resp. aj o význame ,kto žije v kútoch' (porov. zool. názvy *kútnik* tmavý, *kútnik* domový), a to vzhľadom na doklady sthn. *ango* ,tŕň, háčik', lat. *uncus* ,hákovitý, zakrivený', gr. *ónkos* ,zakrivenie, háčik', všetky podľa základného významu ,roh, kút'.⁷⁰

plieseň (spis. *plesen*)

V rámci hesla sú uvedené aj čes. „*plíseň*“ a maď. „*penész*“, všetky spoločne aj so slovenským *plieseň* odvodzované od slova *pliest'* „po jakoby *spletených* nitkách“. Zaujímavé je vysvetlenie, podľa ktorého je maď. „*penész*“ pretvorené skomolením koreňa „*ples-*“ na „*p-ész*“ a „preložením prípony *-eň* do náslovia“.

Psl. tvar slk. slova *plesen* (čes. *plíseň*, poľ. *pleśń*, rus. *plésen'*, chorv. *plijesan*, srb. *plesan*) **plěsnь* je odvodeninou od ide. **pel-* ,sivý, nevýrazný'. Ide teda o pomenovanie podľa zafarbenia.⁷¹

rasca

R. Skotnický pôvod slova vysvetľuje na základe výrazu „*ražca*“ od slova „*raž*“, a to vzhľadom na „podobnosť“. Usudzujeme, že autor naráža na vonkajšiu – skutočnú – podobnosť korenín.

Slovo *rasca* je z hľadiska komparatistiky, dozaista, zaujímavé – čes. ekvivalentom je *kmín*, poľ. *kminek*, rus. *tmin*, chorv. *kumin*, srb. *kim*, sln. *kumina*. Slovenský výraz *rasca* je psl. pôvodu (psl. **rъstb*) a svoje označenie získal podľa tmavočervenej farby dozrievajúcich okolíkov (v tomto kontexte porovnaj aj *hrdza*).⁷² Ostatné slovanské pendanty sú prevzatím lat. *cumīnun*, *cymīnum*, a tie ďalej z gr. *kýmīnon*, ktoré je orientálneho pôvodu (zo semitských jazykov).⁷³ V slovnej zásobe slovenčiny sa *kmín* používa ako nárečový výraz za spisovné *rasca* (porov. aj nárečové *rosca*).

slepica, sliepka (spis. *sliepka*)

Vysvetľované podľa predstavy, že „*sa sliepa*“, t. j. pári s kohútom. Sliepka je potom odvodeninou od „*sliepať sa*“.

Etymologický výklad súvisí s čiastočnou sleposťou sliepok. Ich sietnica totižto neobsahuje svetlocitlivé červené farbivo, tzv. rodospín, ktorý umožňuje vidieť aj za šera (sliepky za tmy nevidia). Pomenovanie *sliepka* je teda od slova *slepý* (podobne motivované aj čes. *slepice*).⁷⁴ Pendantom slovenského *sliepka* je poľ. *kura*, rus. *kuritsa* a i. V slovenčine zároveň vnímame sémantický rozdiel medzi *sliepkou* a *kurčatom*. Oba živočíchy patria medzi chovnú hydinu, pričom *kurča* je hydina mladšia, *sliepka* zas hydina staršia. Ich spoločný taxonomický názov je *kura domáca*.

sojka

V zápise uvádzaný aj maďarský ekvivalent *szajka*; oba aj so slovenským *sojka* odvodzované od „*zyjka*“, „*zojka*“ („*zajka*“) od verba „*zyvat*“, „*ozyvat sa*“.

⁷⁰ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 455; pozri aj Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 390-391.

⁷¹ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 446; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 476; Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 418.

⁷² Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 492.

⁷³ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 280; Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 239; Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 239.

⁷⁴ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 538; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 581.

Východiskom názvu vtáka je zrejme pestré sfarbenie, ktorým je charakteristický. Psl. **sojьka* je zdrobnenina od **soja*, odvodzovaného od ide. **skāi-* 'tlmene sa lesknúť; odlesk, odlesk'.⁷⁵ Rovnaká motivácia je aj v prípade ostatných slovanských pomenovaní (porov. čes. *sojka*, poľ. *sójka*, rus. *sója*, chorv. *šójka*, sln. *šoja*).⁷⁶

sova

Podobne ako v prípade hesla *sojka* autor ľudovoetymologicky odvodzuje názov vtáka od slovesa „*zyvat*“, „*zvat*“ (koreň slova „*zov*“). Východiskom dnešného *sova* je potom výraz *zova* (*zyva*).

Pomenovanie je odvodené od ide. zvukomalebného koreňa **kāu-* 'kričať, vrešťať a i.'. Psl. **sova* je potom zrejme 'kričiaci vták' a je ďalej etymologickým východiskom čes. *sova*, poľ. *sowa*, rus. *sová*, chorv. a srb. *sóva* a i'.⁷⁷

srna

Vysvetľované podľa predstavy o rýchlom srnčom pohybe, ktorý autor pomenúva verbatim „*hrnúť sa*“. Od slovesa „*hrnúť sa*“ potom odvodzuje substantívum „*hrna*“, z čoho vzniklo dnešné *srna*.

Názov vychádza z psl. **sьrna*, a to buď od ide. **ker-*, **kerə-* 'najvyššia časť tela (hlava, roh), rohaté zviera'⁷⁸ alebo od ide. **ker-* '(o sfarbení) tmavý, sivý', resp. aj od ide. **ser-* 'červený, červenkastý'.⁷⁹ Výraz je už baltoslovanský, na čo poukazuje lit. *stirna* a lot. *stirna* 'srna', problematickým je však neočakávané *-t-* (v porovnaní s psl. **sьrna*).⁸⁰

straka

V zápise doplnené o ruský i maďarský pendant (maď. *szarka*), pričom všetky sú odvodzované od slovesa „*striasať*“ > *s-* + *-triasať* > *s-* a *-triachať*. Ľudovoetymologické pripodobnenie názvu vtáka a údajného pohybu; *straka striasa* 'sebou, najmä chvostom, copákom'.

Etymologicky sú opäť prípustné dva výklady. Prvý z nich uvažuje o východisku psl. **sorka* zo zvukomalebného koreňa **ker-*, **kor-*, **kr-* (všetko od ide. **ker-*), označujúceho i hlasy zvierat a zvieratá, ktoré ich vydávajú. Doklad na palatalizovanú variantu onomatopoického koreňa **ker-* možno nájsť v lat. *corvus* či gr. *kórax* 'havran'. Slk. *straka* a čes. *straka*, majú v porovnaní s psl. **sorka* vložené *-t-*, iné slovanské pendanty zas vložené *-v-*, napr. chorv. a srb. *svrāka*. Tieto hlásky sa považujú za sekundárne, resp. niektorí lingvisti ich vysvetľujú prostredníctvom rekonštruovaného **svorka*, ktorému vraj zodpovedá alb. *sorrë*.⁸¹ W. Borys rekonštruované **svorka* vysvetľuje na základe kontaminácie psl. **sorka* s psl. **svřkati* / **svřčati* 'štebotanie, cvrlikanie' a ďalej sa prikláňa k odvodzovaniu názvu vtáka vzhľadom na dominantnú farbu

⁷⁵ Králík, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 545.

⁷⁶ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 589; Borys, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 567-568; Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 506.

⁷⁷ Králík, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 547; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 592; Borys, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 567; Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 508.

⁷⁸ Borys, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 539; Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 572.

⁷⁹ Králík, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 551; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 596.

⁸⁰ Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 572; Borys, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 539.

⁸¹ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 605.

peria.⁸² Druhý výklad teda vysvetľuje pomenovanie na základe temných a sivých farbených odtieňov vtáka, rovnako z ide. koreňa **ker-*, **k̑er-* ‚čierny, tmavý‘.⁸³

šošovica

V zápise uvedené aj české pendanty „*čočka*, *čočovice*, *šočovice*“, pričom sú všetky usúvzťažnené so slovami „*točka*, *tečka*, *točovica*“, pretože *šošovica* je „opatrená tyčkami, je otáčavá a lezie“.

Súčasná *šošovica* je zrejme obmenou pôvodného **sočevica* < **sočivica* od výrazu zachovaného v csl. *sočivo* a i. Východiskom je psl. **sočivo*, pôvodne asi ‚riedke jedlo‘ (porov. bulh. *sóčivo* ‚riedke, tekuté jedlo; polievka‘), druhotne ‚plodina využívaná na jeho prípravu‘.⁸⁴ Psl. **sočivo* súvisí so slovom **sokъ*, šťava, ktorého nedochovaným významovým medzistupňom je **sokati* ‚variť‘ (spôsobovať šťavnatosť). **Sokati* je ďalej východiskom staršieho sln. a chorv. *sokač* ‚kuchár‘ a staršieho rus. *sokal* ‚kuchynä‘. V českom výraze *čočka* došlo k asimilácii prvej slabiky a následne k jej skráteniu⁸⁵ (porov. ďalej poľ. *soczewica*, rus. *čečevica*, srb. *sòčivo*).

tela (spis. *teľa*)

Slovenský i český výraz (*tele*) autor interpretuje ako „mladé *telo*“. Východiskom výrazu *tela* je potom „deminutívny variant od *telo*“.

Psl. **telę* (> slk. *teľa*) sa odvodzuje od ide. **tel-*, **telə-*, **tlē(i)-*, **tlā-* vo význame ‚dvíhať, vážiť; niesť; znášať, trpieť‘ – z významového hľadiska asi ‚čo je donosené, vynosené‘ > ‚(donosený) plod‘.⁸⁶ Rovnaká motivácia je aj v prípade ostatných slovanských pomenovaní – čes. *tele*, poľ. *ciele*, rus. *telěnok* (A. Brückner v prípade lit. *tėlias* a lot. *telėns* uvažuje o možnom ruskom prevzatí),⁸⁷ chorv. a srb. *těle*.

tráva

Zo zápisu sa dozvedáme, že východisko výrazu autor hľadá v slove „*tréva*“, „t. j. to, čo sa vydiera (zo zeme) od „*tret*“ s príponou „-av“ na koreň „*tr*“.

Výraz pochádza z psl. **trava* a súvisí s psl. **traviti* ‚tráviť‘ – pôvodne asi ‚čo sa spotrebúva, konzumuje‘.⁸⁸ W. Borys pokladá za východisko psl. **trava* < psl. **trutī*, **trovq* ‚konzumovať, jesť, otráviť‘ (rovnaký pôvod má aj sloveso *trávit* ‚spotrebovať‘, pričom na základe tvarov prít. času vzniklo *trovit*, hovor. *trávit*).⁸⁹

včela

Podobne ako v prípade hesla *os*, *osa*, autor hľadá etymologické východisko v slove opisujúcom bodanie (v prípadoch pocitu ohrozenia). Formálno-významovú podobnosť nachádza v slovese „*pichať*, *pcháť*“ s príponou *el* na koreň *pch*. Východiskovým výrazom dnešného *včela* je potom *pchela*.

⁸² Borys, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 573.

⁸³ Porovnaj Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 558; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 605.

⁸⁴ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 587.

⁸⁵ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 119.

⁸⁶ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 607; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 654.

⁸⁷ Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 610.

⁸⁸ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 623; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 671.

⁸⁹ Borys, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 640.

Ľ. Králik za východisko výrazu uvádza psl. **bčela*, a to ďalej z ide. **bhei-* ‚včela‘ (od neho ďalej lit. *bītē*, lot. *bite*, angl. *bee*, nem. *Biene* všetky vo význame ‚včela‘.)⁹⁰ Iní etymológovia v rozbere hesla uvažujú aj o onomatopoickom **bč-* napodobňujúceho *bzučanie*. Prvotným významom by potom bolo ‚to, čo bzučí‘ (porov. napríklad rus. dial. *bučen’*, *osa’*).⁹¹

vlk

Za pôvodný výraz autor označuje „*volk*“, ktoré je odvodeninou od *volat’* (*vučať*, *vyť*). Ku koreňu slova bez bližšej špecifikácie radí príponu „*k*“. Zápis je doplnený tvarom slova v srbčine „*vuk*“, pričom toto rovnako odvodzuje od spomínaného *volk*; chýbajúcu grafému v slove nevysvetľuje („v srbčine *l* vypadá“).

Slovo *vlk* má východisko v psl. **ѵlkъ* (príbuzné s lit. *vīlkas*, lot. *vilks*) a to ďalej z ide. **uľkʷo-* ‚*vlk*‘. O. S. Melničuk ďalej tento ide. koreň usúvzťazňuje s ide. **uel-* ‚trhať‘ alebo **uelk-* ‚ŕhať‘, v takom prípade potom slovo pôvodne značilo ‚lupič‘ alebo ‚ten, čo trhá‘.⁹² Ostatnými slovanskými pendantmi sú čes. *vlk*, poľ. *wilk*, rus. *volk*, chorv. a srb. *vlak*.⁹³

vrabec

V zápise sú výnimočne pripúšťané dva výklady. V prvom z nich autor uvažuje o východisku „*vravec*“ od „*vraviť*“. V druhom ho dáva do súvislosti so slovom „*vorit’*“, „*virívať*“, ktorých význam vysvetľuje ako „šelmovskú pažravosť“.

Všeobecne uznávané a prijaté je psl. východisko **vorbьcъ* (zdrobnenina od psl. **vorbь*), pričom ide. koreň nie je jasný. Psl. **vorbьcъ* sa ďalej spája s lit. *žvirblis*, lot. *zvirbulis* ‚*vrabec*‘, pričom sa v týchto jazykoch predpokladá kontaminácia so slovami začínajúcimi na *žvi-*, resp. *zvi-*.⁹⁴ Podľa Machka základ slova vystihoval asi švitorenie – lit. *vilbėti*, *ulbėti* (porov. ďalej aj angl. *warble* ‚švitorenie‘) a dodáva, že i v iných zvukomalebných slovách spojenie hlások s *r/l* označuje rôzne cvrlikanie.⁹⁵

4. Záver

Slovníkový prehľad analyzovaných slov predstavuje obsahovo rozsiahly materiál, prostredníctvom ktorého sme manifestovali fenomén ľudovoetymologického odvodzovania v pravdepodobne prvom súbornom etymologickom slovníku slovenčiny. Zozbierané ľudové etymológie však, dozaista, nepredstavujú celkový súbor takto (nesprávne) vysvetľovanej lexiky. V tejto súvislosti je dôležité zdôrazniť, že slovník R. Skotnického pozostáva z približne 2800 hesiel, čo ponúka široký priestor pre ďalšie odborné-vedecké štúdie v tomto, no i onakvom výskume.

Ľudovoetymologické odvodzovanie má v prípade nami uvedených hesiel identický priebeh. Analyzovaný výraz sa dáva do vzájomného pomeru s iným slovom na základe (predpokladanej) spoločnej formálno-sémantickej súvislosti. Táto podobnosť je hybnou silou celého procesu. Okrem formálno-sémantického zblížovania motivátora a motivanta možno vyčleniť aj niektoré ďalšie charakteristické postupy a vlastnosti, ktoré sú uplatňované v procese vysvetľovania danej lexiky. Pre prehľadnosť jednotlivé črty rozdeľujeme do niekoľkých skupín:

⁹⁰ Králik, Ľ.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 651.

⁹¹ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 701; Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 501; Мельничук, О. С.: Етимологічний словник української мови. Том 1: А – Г, c. d., s. 158.

⁹² Мельничук, О. С.: Етимологічний словник української мови. Том 1: А – Г, c. d., s. 411.

⁹³ Králik, Ľ.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 664; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 716; Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 700.

⁹⁴ Králik, Ľ.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 668; Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 720; Boryś, W.: Słownik etymologiczny języka polskiego, c. d., s. 710.

⁹⁵ Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, c. d., s. 697.

4.1. Odvodzovanie od neexistujúcich a nedoložených slov a podôb

Najčastejšie sa vyskytujúcim postupom pri objasňovaní lexém je ich odvodzovanie od nedoložených slov a podôb. Zjavne sú umelo pretvorené z existujúcich slovenských slov do takých konštrukcií, ktoré v najväčšej možnej miere korešpondujú s formou analyzovaného hesla. Vzhľadom na nami spracovaný materiál autor najčastejšie vychádza zo sloviess. Vidíme to napríklad v hesla *srna*, ktoré R. Skotnický vysvetlil na základe nedoloženého substantíva „*hrna*“. Slovo „*hrna*“ odvodil od neurčitku *hrnúť sa*. V skrátenom zápise by sme mohli tento príklad zapísať asi takto: *srna* < *hrna* (< *hrnúť sa*). Obdobne uvádzame aj ďalšie lexémy spadajúcich do tejto kategórie:

- *blcha* < *blka* (< zas. *blkať*, syn. *horieť*),
- *čelo* < *telieť* (< *tel-o*),
- *čmel* (spis. *čmeliak*) < *ťmel* (< *temný*),
- *háj* < *cháj* < *chojiť* (< *chodiť*),
- *hranica* < *horanica* (< *hora*),
- *hríb* < *horíb* < *horivý* (< *horký*),
- *chrám* < *horieť sa* (< *hrnúť sa*),
- *komár* < *čmár* (< *marat*, syn. *čmárat*),
- *koreň* < *horeň* (< *horký*),
- *lasica* < *lazica* (< *liezť*),
- *líška* < *lisat* (< *úlisný*),
- *orel* (spis. *orol*) < (*h*)*arel* (< *hrnúť sa*),
- *osa* < (*ž*)*ož*, *’oža* (< zas. *žihat*, syn. *pichať*),
- *rasca* < *ražca* (< *raž*),
- *sojka* < *zyjka*, *zójka* < *zyvať* (< *ozývať sa*),
- *sova* < *zova* < *zyvať* (< *zvať*),
- *srna* < *hrna* (*hrnúť sa*),
- *šošovica* < *točovica* (< *otáčať*, *točiť*),
- *tráva* < *tréva* (< *tret*, spis. *triet*),
- *včela* < *pchela* (< *pichať*),
- *vlk* < *volk* (< *volat*),
- *vrabec* < *vravec* (< *vraviť*, spis. *vravieť*).

4.2. Dôraz na odvodzovanie lexém z pôvodných slovenských slov

R. Skotnický v snahe o výklad slov vôbec nezohľadňuje súdobé poznatky historicko-porovnávajúcej lingvistiky, ktorá už v dobe vzniku tohto slovníka (90. roky 19. stor.) disponovala hneď niekoľkými vedeckými prácami. V tejto súvislosti možno spomenúť F. Boppov *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Altslawischen, Gotischen, und Deutschen*,⁹⁶ Miklošičov *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen i Altslovenische Lautlehre*.⁹⁷ Medzi ďalších predstaviteľov historicko-porovnávajúcej metódy so súdobými dielami patrí napr. A. F. Pott, A. Schleicher, A. Leskien, H. Osthoff, F.F. Fortunatov a i.

⁹⁶ Bopp, F.: *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Altslawischen, Gotischen, und Deutschen*. Berlin: F. Dümmler, 1833. 732 s.

⁹⁷ Miklosich, F.: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: W. Braumüller, 1866. 547 s.; Miklosich, F.: *Altslovenische Lautlehre*. Wien: W. Braumüller, 1878. 310 s.

Nedostatok skúseností a vedomostí v oblasti komparatívnej lingvistiky a vývinu jazyka viedli R. Skotnického k vysvetľovaniu pôvodu výlučne na základe doložených slovenských slov. V takýchto prípadoch autor neuvádza cudzojazyčné pendanty, lež sa uskromňuje so stručným usúvzťažnením:

- *bieda* < *biť* (etym. od ide. **bheidh-* ,prehovárať (niekoho), nútiť‘),
- *človek* < *čelo* (etym. od psl. **čelověkъ*),
- *hlúpy* < *hlúb* (etym. od ide. **ghleu-* ,byť veselý, žartovať‘),
- *hriech* < *horeť*, spis. *horieť* (etym. od psl. **grěchъ* ,odklonenie sa, chyba‘),
- *jedľa* < *jedlý* (etym. od ide. **edh-* ,ostrý, špicatý‘),
- *pavúk* < *poviť* (etym. od psl. *paqъkъ*, od *pa-* a psl. **qъkъ* ,krivý‘),
- *plieseň*, spis. *pleseň* < *plieť* (etym. od ide. **pel-* ,sivý, nevýrazný‘),
- *straka* < *striasať* (etym. od ide. koreňa **ker-*, **ķer-*, a to podľa charakteristického zvuku alebo farby),
- *tela*, spis. *teľa* < *telo* (etym. od ide. **tel-*, **telə-*, **tlē(i)-*, **tlā-* ,dvíhať, vážiť; niešť; znášať, trpieť‘).